

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СЛІДЧИМ, СПЕЦІАЛІСТОМ ТА ЕКСПЕРТОМ

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY: PROBLEM ISSUES OF INTERACTION BETWEEN THE INVESTIGATOR, SPECIALIST AND EXPERT

Курман О.В., к. ю. н.,
доцент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності передбачає вирішення багатьох організаційних питань. Серед інших – це питання організації належного рівня взаємодії між слідчим та іншими суб'єктами, які можуть бути залучені у сферу досудового розслідування. Одним із таких видів взаємодії, без якого неможливо ефективно вирішувати поставлені перед слідчим завдання, є взаємодія зі спеціалістом та експертом.

Стаття присвячена особливостям співробітництва між слідчим, спеціалістом-ревізором та експертом-бухгалтером під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Кримінальні правопорушення, що розглядаються, як правило, багатоепізодні, тривалий час латентні, вчиняються групами осіб (організованими злочинними групами), залишають специфічні сліди як у традиційному криміналістичному розумінні (трасологічні), так і сліди у вигляді електронної інформації в комп'ютерних системах чи конкретних мобільних, портативних пристроях. Необхідно враховувати і те, що під час вчинення зазначених видів кримінальних правопорушень злочинці вимушені складати та використовувати хоча б мінімальну кількість документів (адміністративних, бухгалтерських, статистичних тощо) для створення хибного уявлення законності своїх дій. Для дослідження цих носіїв інформації знань слідчого не завжди вистачає, що потребує залучення спеціалістів та експертів у сферах первинного та бухгалтерського обліку, технології виробництва, якості продукції тощо. Така взаємодія має місце під час безпосереднього проведення слідчим окремих процесуальних дій, підготовки і збору матеріалів для експертного дослідження або під час експертизи. У науковій роботі проводиться аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України в частині призначення та проведення ревізій за ініціативою слідчого. Зазначається, що на сьогодні відсутня єдність у трактуванні норм законодавства щодо цього питання, а також єдина судово-практична в частині винесення рішень щодо призначення ревізій за клопотаннями слідчих, причому це стосується як рішень судів першої інстанції, так і апеляції. Також зазначається, що через нормативно-правову неврегульованість процедури призначення позапланових ревізій можуть виникати проблеми щодо проведення судово-економічної експертизи через неможливість надання слідчим на клопотання експерта матеріалів позапланової ревізії.

Ключові слова: досудове розслідування, організація розслідування, судово-економічна експертиза, ревізія, спеціальні знання, клопотання експерта.

The investigation of criminal offenses in the field of economic activity involves solving many organizational issues. Among others, this is the issue of organizing the appropriate level of interaction between the investigator and other entities that may be involved in the field of pre-trial investigation. One of these types of interaction, without which it is impossible to effectively solve the tasks set before the investigator, is interaction with a specialist and an expert.

The article is devoted to the peculiarities of cooperation between an investigator, a specialist auditor and an expert accountant during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity. The considered criminal offenses are, as a rule, multi-episode, latent for a long time, committed by groups of persons (organized criminal groups), leave specific traces both in the traditional forensic sense (traceological) and traces in the form of electronic information in computer systems or specific mobile, portable devices. It should also be taken into account that during the commission of the specified types of criminal offenses, criminals are forced to prepare and use at least a minimum number of documents (administrative, accounting, statistical, etc.) to create a false impression of the legality of their actions. The knowledge of the investigator is not always enough to investigate these information carriers, which requires the involvement of specialists and experts in the fields of primary and accounting, production technology, product quality, etc. Such interaction takes place during the direct conduct of individual procedural actions by the investigator, preparation and collection of materials for expert research or during the examination. The scientific work analyzes the current criminal procedural legislation of Ukraine in terms of the appointment and conduct of audits at the initiative of the investigator. It is noted that today there is no unity in the interpretation of the legislation on this issue, as well as a unified judicial practice in terms of issuing decisions on the appointment of audits at the request of investigators, and this applies to both decisions of courts of first instance and appeals. It is also noted that due to the regulatory and legal unsettledness of the procedure for the appointment of unscheduled audits, problems may arise with regard to the forensic economic examination due to the impossibility of providing the investigators with the materials of the unscheduled audit at the request of the expert.

Key words: pre-trial investigation, organization of investigation, forensic economic examination, audit, special knowledge, request of an expert.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності ставить перед слідчим різні завдання, вирішення яких вимагає використання специфічних методів, прийомів й форм організації розслідування. Одним із організаційних напрямків роботи слідчого є належна організація взаємодії з представниками інших підрозділів правоохоронних органів, спеціалістами, громадськістю. За загальним правилом слідчий має право розслідувати кримінальне правопорушення одноосібно, однак специфіка механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності показує, що ефективно протидіяти таким видам злочинної діяльності без залучення додаткових сил та використання

допомоги інших суб'єктів, практично не можливо. Це пов'язано з тим, що кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, як правило, багатоепізодні, тривалий час латентні, вчиняються групами осіб (організованими злочинними групами), залишають специфічні сліди як у традиційному криміналістичному розумінні (трасологічні), так і сліди у вигляді електронної інформації в комп'ютерних системах чи конкретних мобільних, портативних пристроях. Необхідно враховувати і те, що під час вчинення зазначених видів кримінальних правопорушень злочинці вимушені складати та використовувати хоча б мінімальну кількість документів (адміністративних, бухгалтерських, статистичних тощо) для створення хибного

уявлення законності своїх дій. Для дослідження цих носіїв інформації знань слідчого не завжди вистачає, що потребує залучення спеціалістів та експертів у сферах первинного та бухгалтерського обліку, технології виробництва, якості продукції тощо. Така взаємодія має місце під час безпосереднього проведення слідчим окремих процесуальних дій, підготовки і збору матеріалів для експертного дослідження або під час експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності і, зокрема, особливостями організації взаємодії між слідчим та спеціалістами та експертами у різні часи займалися такі вчені, як: Волобуєв А. Ф. [1], Журавель В. А. [2; 3], Тіщенко В. В. [4], Шепітько В. Ю. [5], Яремчук В. О. [6] тощо.

Однак в сучасних реаліях сьогодення, коли з'являються нові способи вчинення злочинів, що базуються на нових технологіях, частих змінах законодавства та його колізіях, питання налагодження взаємодії між слідчим та спеціалістами й експертами потребують постійного доопрацювання та вдосконалення механізмів їх співпраці.

Метою статті є дослідження нормативно-правової неврегульованості механізму взаємодії слідчого зі спеціалістом-ревізором та деяких нюансів призначення судово-економічної експертизи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні чинним законодавством України передбачено декілька форм взаємодії слідчого і спеціаліста (експерта) – це призначення та проведення ревізій або судових експертиз. Що стосується ревізій, то, на жаль, наявні певні проблеми правозастосовчого характеру, пов'язані з недосконалістю законодавства та наявністю колізій між окремими нормами.

До Кримінального процесуального кодексу України [7] у ст. 40 «Слідчий органу досудового розслідування» в свій час (2014 р.) було внесено зміни і виключено п. 4, який передбачав право слідчого «призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом». Із того часу виникла правова колізія та спір як між науковцями-теоретиками, так і практиками. Всі учасники дискусії поділилися на дві групи: одні вважають, що ревізію (інвентаризацію) на досудовому розслідуванні слідчий не має права тепер ініціювати, а їх опоненти – що механізм призначення все ж такі є. Так само розділилася і судова практика.

Для з'ясування цього питання треба звернутися до чинного законодавства. Так, ст. 1 КПК України «Кримінальне процесуальне законодавство України» визначає, що порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України.

Окремо визначено, що до кримінального процесуального законодавства належать й «інші закони України». Таким законом, що регулює порядок призначення та проведення ревізій, є Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [8].

У частинах 3 та 6 ст. 9 КПК «Законність» закріплено: закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК України. У випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною 1 ст. 7 цього Кодексу.

Таким чином виникла колізія між нормами кримінального процесуального законодавства, яка, з одного боку

позбавила слідчого права ініціювати призначення ревізій на підставі КПК України, а з іншого – таке право надає Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», який відповідно до ст. 1 КПК України віднесено до кримінального процесуального законодавства.

Так, зокрема, у згаданому Законі існує ціла низка норм, присвячених питанням призначення і проведення ревізії за ініціативою правоохоронного органу. У ч. 5 ст. 11 серед інших наведено таку підставу проведення позапланової ревізії, як надходження доручення щодо проведення ревізії у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, Офісу Генерального прокурора, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції Державної аудиторської служби України. У ч. 6 ст. 11 Закону визначено, що позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду. В ч. 7 ст. 11 Закону встановлено, що позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені цим Законом до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні. В ч. 8 ст. 11 Закону закріплюється, що орган або особа, що ініціює проведення позапланової виїзної ревізії, подає до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії та дати її початку і закінчення, документи, які відповідно до частин 5 і 7 цієї статті свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також на вимогу суду й інші відомості.

Згідно з п. 29 Постанови Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 «Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» [9], позапланова виїзна ревізія об'єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання клопотання слідчим або прокурором про призначення позапланової виїзної ревізії та ухвали суду про дозвіл на її проведення. Також у зазначеній Постанові розкриваються особливості призначення і проведення позапланової ревізії за ініціативою слідчого.

У той же час у ст. 93 КПК України «Збирання доказів» закріплено, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження у порядку, передбаченому цим Кодексом. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. Тобто йдеться про можливість витребування органом досудового розслідування висновків ревізій і актів перевірок, як і будь-яких інших документів, що вже існують незалежно від кримінального провадження, а не про призначення ревізії чи її ініціювання. Також нормами КПК України не передбачено порядку розгляду та ухвалення такого судового рішення, як ухвала про призначення та проведення позапланової документальної ревізії.

Однією із форм взаємодії в криміналістичній літературі визначають також, взаємодію слідчого з експертами. Зокрема, серед інших видів експертних досліджень, які проводяться під час розслідування кримінальних правопо-

рушень у сфері господарської діяльності, можна виділити судово-економічну експертизу, яка поділяється на експертизу документів: 1) бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності; 2) про економічну діяльність підприємств й організацій; 3) фінансово-кредитних операцій. Згідно ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» [10] експерт має право подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи. У відповідності до п. 2.1 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим. У п. 4.10. зазначеної інструкції визначено, якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом сорока п'яти календарних днів не отримав

відповіді, він письмово повідомляє орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість надання висновку [11]. З практичної боку це означає, що експерт для проведення судово-економічної експертизи може подати клопотання слідчому про надання йому матеріалів ревізії, в якій повинні бути вирішені конкретні завдання. Якщо слідчий в силу причин, які розглядалися вище, не зміг організувати проведення позапланової документальної ревізії та не надав її матеріали експерту, то останній формально має право не проводити експертизу.

Висновок. Сьогодні спірні питання щодо призначення та проведення позапланових ревізій на стадії досудового розслідування потребують вирішення шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства України з метою однозначності судової практики та тлумачення норм законодавства. Упорядкування законодавства, в свою чергу, призведе до визначення єдиної судової практики та більш злагодженої взаємодії слідчих, спеціалістів та експертів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / за ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : «Курсор», 2009. 320 с.
2. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.
3. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
4. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
5. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
6. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій : монографія. Харків : Апостіль, 2015. 228 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20220608#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
8. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
9. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
10. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 13.07.2022).
11. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 13.07.2022).